

UOT 657

Nuriyyə Zakir qızı NOVRUZOVA
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dissertantı
e-mail: nnovruz@hotmail.com
Tel: 0502212787

MÜƏSSİSƏLƏRİN FƏALİYYƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN VƏ ŞƏFFAFLIĞININ ARTIRILMASINDA DAXİLİ NƏZARƏTİN ROLU

Xülasə

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - tədqiqatın məqsədi müasir dövrdə biznes sahəsində maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin, auditin, daxili nəzarətin, qabaqcıl texnologiyanın tətbiqinin rolunu öyrənmək və onların biznesin səmərəliliyinə təsirini müəyyənləsdirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli və kompleks təhlil əsasında daxili nəzarətin tətbiqi, bu istiqamətdə problemlərin araşdırılması və dünya təcrübəsinin öyrənilməsi üzrə metodoloji yanaşmalar, müxtəlif iqtisadçı alimlərin tədqiqatlarında verilmiş elmi müddəalardan ibarətdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqat zamanı verilən təklif və tövsiyələr Azərbaycan Respublikasında müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına, korrupsiya hallarının aradan qaldırılmasına, şəffaflığın artırılmasına kömək edə bilər.

Tədqiqatın nəticəsi - tədqiqatın nəticəsi olaraq müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi vacibdir və bu istiqamətdə beynəlxalq standartlara, kadrların peşəkarlığına, ixtisas səviyyəsinə xüsusi önəm verilməlidir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi: Aparılan tədqiqat işində maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi ilə risklərdən qorunma məsələləri, idarəetmədə müasir texnologiyanın tətbiqinin üstün cəhətləri, müasir səviyyəsi, xarici təcrübənin üstünlükləri və maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin inkişaf perspektivlərinə dair müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *daxili nəzarət, daxili audit, nəzarət mühiti, auditor təşkilatı.*

Giriş

Müasir dövrdə inkişaf etmiş dünya ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında və şəffaflığının yüksəldilməsində daxili nəzarətin yeni tələbləri nəzərə alınmaqla tətbiqi əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikamızda iqtisadi sahədə həyata keçirilən ardıcıl islahatlar prosesində maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və bazar münasibətləri prinsiplərinə uyğunlaşdırılması maliyyə mühitində səmərəliliyin yüksəlməsinə xidmət edir. Bununla əlaqədar olaraq biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə mühitinin səmərəliliyinin və şəffaflığının yüksəldilməsi istiqamətində qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm vəzifəsi kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Hazırkı dövrdə maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, müasir tələblər baxımından təşkili aktualıq kəsb edir. Müəssisə və təşkilatların həm daxili, həm də xarici mühitində baş verən dəyişikliklər, makroiqtisadi vəziyyətin dəyişkənliyi, beynəlxalq aləmdə baş verən maliyyə-iqtisadi proseslərin ölkə iqtisadiyyatına təsiri maliyyə idarəetmə mexanizmlərindən istifadə ilə yanaşı yeni yanaşmanın formalaşmasını önə çəkir. Bu baxımdan dünya ölkələrində geniş şəkildə inkişaf etmiş və iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünün nəzarətedici mövqeyini əsaslı şəkildə möhkəmləndirmiş audit xidməti, daxili audit və digər maliyyə idarəetmə mexanizmlərinin rolunun öyrənilməsi vacibdir.

Daxili audit təsərrüfat subyektinin özünün ştatında olan auditorlar tərəfindən müəssisənin maliyyə vəziyyəti üzərində daimi nəzarətin aparılması və maliyyə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edilməsi, bütövlükdə təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi üzrə arayışların hazırlanması, eləcə də müəssisənin rəhbərinin sərəncamlarının icrasına nəzarət məqsədi ilə həyata keçirilir.

Qloballaşma şəraitində daxili nəzarəti sisteminin rolu

Qloballaşma şəraitində və maliyyə böhranının iqtisadi inkişafa təsir etdiyi bir mühitdə daxili nəzarət sistemi, əsasən də daxili audit qarşısında qoyulan tələblər artır və eyni zamanda daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətə çevrilir. Bu da xüsusilə, bazar münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar müəssisə və təşkilatlarda idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, fəaliyyətin müəyyən olunmuş qanunvericiliyə uyğunluğu, maliyyə intizamının qorunması və digər istiqamətlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisə və təşkilatların fəaliyyətində şəffaflığın artırılması iqtisadi inkişafın səviyyəsi və demokratik təsisatların qurulması ilə bilavasitə bağlıdır. Bu baxımdan, iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə iqtisadi sahədə mövcud olan neqativ hallara, o cümlədən, təsərrüfatsızlıq və korrupsiya hallarına qarşı mübarizə sahəsində dövlətin hüquqi, inzibati və institusional tədbirlərin həyata keçirilməsi sosial-iqtisadi və hüquqi islahatların ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Araşdırmalar göstərir ki, daxili audit funksiyası müəssisənin fəaliyyəti strategiyası üzrə bütövlükdə uğur qazanmaq üçün real vasitəyə çevrilmişdir. Bu səbəbdən, yeni funksiyanın yaradılması daxili audit tərəfindən həm missiyanın, həm də prioritetlərin yenidən müəyyən edilməsini tələb etdiyindən, daxili audit xidmətinin funksional fəaliyyət çərçivəsinin, funksional məhsullarının və fəaliyyət indikatorlarının müəyyən edilməsi və son hədəf olaraq nəyə nail olunması böyük önəm daşıyır. Burada funksional məhsul dedikdə, təşkilatın hər bir funksiyası (fəaliyyət istiqaməti) çərçivəsində yaradılan məhsul və xidmətlər başa düşülür. [1, s. 54]

Tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, daxili audit digər nəzarət formalarından fərqli olaraq, idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsi, təşkilatın idarəetmə sisteminin təşkili, məqsədyönlü qərarların qəbul edilməsində rəhbərliyin informasiyalarla təmin edilməsi və ayrı-ayrı funksional vəzifələrin icrasına nəzarət edilməsində daha vacib rol oynayır.

Maliyyə nəzarəti dövlət idarəetməsinin ən mühüm funksiyalarından biridir. Maliyyə nəzarəti dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsinin qanuniliyi, məqsədəuyğunluğu və səmərəliliyi məsələlərində qəbul edilmiş standartlardan yayınma hallarının askar edilməsinə və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Maliyyə nəzarəti sahəsində idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi, proqramların hazırlanması və ictimai əhəmiyyət kəsb edən qanun layihələrinin hazırlanması prosesinə vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin cəlb edilməsi, ictimai dinləmələrin keçirilməsi, etik davranış məsələlərinə diqqətin artırılması, etik davranış qaydalarının pozulması halları üzrə intizam tənbehi tədbirlərinin görülməsi və ictimaiyyətə açıqlanması, etik davranış qaydalarının pozulması ilə bağlı daxil olmuş şikayətlərin effektiv aradsırılması mexanizmlərinin müəyyən edilməsi və dövlət orqanlarının internet sahifəsində etik məsələlər üzrə xüsusi bölmənin yaradılması da öz növbəsində idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyinə və daha effektiv fəaliyyətinə şərait yaradır.

Daxili audit cəmiyyətdə, müəssisələrdə etibarın bərpa olunmasını təmin edən bir strukturdur. Daxili auditin təsərrüfat subyektlərinin dayanıqlığının təmin olunmasında, rəhbərliyə düzgün və vaxtında məlumat verilməsi və iqtisadi proseslərin düzgün aparılmasında, düzgün qərarların qəbul edilməsində böyük rolu vardır. Bütün bunların həyata keçirilməsi üçün, daxili auditin öz rolunu lazımi səviyyədə yerinə yetirməsi üçün daxili audit özü də təkmilləşməlidir.

Daxili nəzarət sistemi dedikdə, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nizamlı və effektiv şəkildə həyata keçirilməsi, aktivlərin qorunub saxlanmasının təmin olunması, məlumatlarda səhvlərin və təhriflərin aşkarlanması, aradan qaldırılması və qarşısının alınması, eləcə də dəqiq maliyyə hesabatlarının vaxtında hazırlanması məqsədi ilə auditin aparılan şəxsin rəhbərliyi tərəfindən istifadə olunan təşkilati tədbirlərin, metodika və prosedurların məcmusu başa düşülür.

Daxili nəzarət sistemlərinin təhlili göstərir ki, təşkilatın həcmi xüsusən böyük əhəmiyyət daşıyır. Kiçik təşkilatda öhdəliklərin paylaşıdırılması prinsipinə riayət olunması böyük çətinliklər yaradır və ştata auditorun daxil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilmir və buna görə də kiçik müəssisələrdə nəzarət riskinin səviyyəsi kifayət qədər yüksək olur. Amma kiçik təşkilatda da təcrübəli,

vicdanlı əməkdaşların çalışması, hüquq və öhdəliklərin paylaşdırılması, əməliyyatları icra və qeyd etmək üçün icazə verilməsi prosedurlarının işlənilib hazırlanması, müvafiq sənədləşmələrin aparılması, eləcə də aktivlərin, qeydlərin və icraya nəzarətin təmin olunması zəruridir. Böyük təşkilatların yoxlanılması zamanı daxili nəzarət sistemlərinin bütün tərkib hissələrinin öyrənilməsi mütləqdir, çünki əməliyyatların testdən keçirilməsi imkanları onların iri həcmi ilə məhdudlaşır, daxili nəzarət sistemləri isə kifayət qədər inkişaf edir. Bu isə nəzarət riskini aşağı salmağa və beləliklə, də audit xərclərini azaltmağa kömək edir. [3, s. 80-81]

Nəzərə almaq lazımdır ki, daxili auditin dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrində, təşkilatlarında təşkili və inkişafı nəzarət sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyini və məqsədyönlüyünü təmin etməklə yanaşı, həm də dövlət, cəmiyyət və biznes mühiti arasında sağlam və şəffaf əlaqə sisteminin qurulmasına təkan verir. Belə bir əlaqə sisteminin qurulması özəl sektorun və dövlət orqanlarının fəaliyyətini qiymətləndirməklə, ümumilikdə, davamlı inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayan sosial-iqtisadi səmərəliliyin keyfiyyət və kəmiyyət meyarlarını obyektiv şəkildə qiymətləndirməyə şərait yaradır.

Daxili audit müəssisənin fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş risklərin idarə olunması, nəzarət və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişafına sistemli yanaşmaqla, təsərrüfat subyektinə öz məqsədlərinə nail olmaqda köməklik edən obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətdir.

Nəzarət mühiti daxili nəzarətin bir elementidir. Daxili nəzarət iqtisadi təhlil, maliyyə strategiyasının müəyyənəndirilməsi, idarəetmə üzrə məsləhətlərin verilməsi məsələlərini də əhatə edir. Yəni, daxili nəzarət maliyyə-mühasibat hesabatlarının təhlili və müəssisənin idarə olunması üçün qərarlar qəbul etmək məqsədilə rəhbərliyə informasiyanın təqdim olunması, təsərrüfat əməliyyatlarına dair uçotun düzgün aparılmasının və hesabatların düzgün tərtib olunmasının yoxlanılması, kənar auditorlarla səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətin, əməkdaşlığın idarə olunması, vergi və maliyyə məsələləri üzrə tövsiyələrin verilməsi və digər məsələləri əhatə edir.

Müasir şəraitdə müəssisələrin fəaliyyəti obyektiv olaraq idarəetmə aparatında daxili audit şöbəsinin yaradılmasını zəruri etmişdir. Daxili audit müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının yönəldilməsinin və istifadəsinin məqsədli təyinatını, rasionallığını, vaxta müvafiqliyini müəyyənəndirərək idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin təsirli vasitəsidir. Daxili auditin funksiyası təkcə maliyyə-iqtisadi pozuntularının askar edilib üzə çıxarılması ilə məhdudlaşmamalı, həm də aşkara çıxarılmış kənarlaşmaların səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənəndirməlidir. Həmçinin, daxili audit sayəsində rəhbərlik şirkətin gələcəyi ilə əlaqədar qərarların qəbulunda istifadə edə biləcəyi bütün informasiyanı əldə edə bilər. Bu baxımdan daxili audit, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlilini aparan, bu istiqamətdə məsləhətlər verən vacib mexanizmdir.

Daxili audit xidməti mövcud nəzarət sisteminin səmərəliliyini və biznes prosesləri, sahibkarlıq və maliyyə riskləri vasitəsilə təsərrüfat subyektində idarəçiliyin səmərəliliyini qiymətləndirməli, biznesin inkişafı məqsədlərinin qarşısında qoyulanlara nail olmağa maneçilik törədən təzahürləri aşkar etməlidir.

Daxili auditin fəaliyyətinin texnologiyası, həyata keçirilmə prinsipləri, texniki təminatı, xidmət strukturu və heyətin səriştəliliyi sahibkarlıq subyektinin fəaliyyətində və menecment sistemində baş verən dəyişikliklərə uyğun şəkildə dəyişilməlidir.

Müəssisə və təşkilatlarda auditin təşkilinə nəzarət

Audit təşkilatının daxilində işin keyfiyyətinə nəzarət məqsədilə hər bir audit təşkilatında audit yoxlamalarının audit fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlərə tam müvafiqliyini təmin etmək üçün həyata keçirilən daxili nəzarət sisteminin fəaliyyəti labüddür. Daxili standartların yerinə yetirilməsinə müvafiq nəzarətin təmin olunması üçün onların tətbiqi auditorun auditor təşkilatı ilə əmək münasibətlərində nəzərdə tutulmuş funksional vəzifələri sırasına daxildir. Daxili standartlara olan tələblərin yerinə yetirilməsinə nəzarət qrup rəhbərləri və yoxlama rəhbərlərindən başlamış audit nəticələrini imzalamağa səlahiyyəti olan audit təşkilatının rəhbərlərindən bütünlükdə yoxlaması səviyyələrində təşkil olunmalıdır.

Audit təşkilatı tərəfindən auditin həyata keçirilməsinin keyfiyyətinə nəzarət xidməti yaradıla bilər ki, bu zaman nəzarət funksiyasını yerinə yetirən mütəxəssislərin peşəkar hazırlığı, kadrların təhsili və hazırlanması üzrə daxili standartlar əsasında müəyyən olunur. Audit təşkilatları və fərdi auditorlar tərəfindən həyata keçirilən audit yoxlamalarının daxili keyfiyyətinə nəzarət qaydalarını müəyyən etməli və onlara riayət etməlidirlər. Göstərilən qaydalara qoyulan tələblər audit fəaliyyətinin mövcud qaydaları ilə reqlamentləşdirilir. Fərdi auditorların və audit təşkilatlarının işinin keyfiyyətinin kənar subyektlər tərəfindən yoxlanması sistemi səlahiyyətli dövlət və ya ictimai orqan tərəfindən həyata keçirilir. Bu orqan həmin yoxlamaları öz gücünə həyata keçirə bilər, həmçinin yoxlama hüququnu peşəkar auditor birliklərinə verə bilər. Keyfiyyətin kənar yoxlanmasından yayınma və ya yoxlamayı həyata keçirən tərəfindən sənədlərin yoxlanması üçün bütün zəruri sənədlərin və ya tələb olunan digər informasiyanın təqdim edilməməsi audit təşkilatı və ya fərdi auditorun audit fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün lisenziyanın ləğv edilməsinə əsas ola bilər. İşin keyfiyyətinin yoxlanması zamanı audit təşkilatının auditoru tərəfindən və ya fərdi auditor tərəfindən normativ-hüquqi aktları və auditor fəaliyyətinin mövcud qaydalarının tələblərinin müntəzəm olaraq pozulması faktları aşkarlandıqda yoxlamayı həyata keçirənlər bu faktlar barədə müvafiq orqana məlumat verməlidirlər. Belə qayda pozuntularına yol verənlərə auditorun ixtisas attestatının, həmçinin fərdi auditorun audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyanın ləğv edilməsi (etibarsız sayılması) də daxil olmaqla qanunda nəzərdə tutulmuş cəza tədbirləri tətbiq edilə bilər.

Auditor təşkilatının göstərdiyi xidmətlərin keyfiyyətinə nəzarət sisteminin prinsipləri aşağıdakı amilləri nəzərə alır:

- auditor təşkilatının rəhbərliyinin öhdəlikləri - xidmətlərin keyfiyyəti, auditor təşkilatının rəhbərliyinin məsuliyyət daşımaya əsaslanan daxili mədəniyyətin qorunub saxlanması;

- etik tələblər - auditor təşkilatının əməkdaşları tərəfindən zəruri etik tələblərə riayət olunması; yeni müştəriyə xidmət göstərilməsi və əməkdaşlığın davam etdirilməsi;

- kadr işi - zəruri bilik və təcrübə səviyyəsinə malik olan, etik prinsiplərə riayət edən, qoyulmuş tapşırıqları milli qaydalara, Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktlarına müvafiq surətdə yerinə yetirməyə qadir olan kadr heyətinin formalaşdırılması, eləcə də auditor təşkilatının təqdim etdiyi rəylərin və digər hesabatların konkret tapşırıqların şərtlərinə müvafiqliyinin təmin edilməsi;

- monitoring - keyfiyyətə nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi və cari təhlilin aparılması, eləcə də keyfiyyətə nəzarət sisteminin prinsip və prosedurlarının adekvatlığının və effektivliyinin qiymətləndirilməsi və təcrübədə onlara riayət olunması üçün yerinə yetirilmiş tapşırıqların dövrü surətdə təftiş edilməsi. [2]

Ümumiyyətlə, daxili nəzarət sistemi maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nizamlı və effektiv şəkildə həyata keçirilməsi, aktivlərin qorunub saxlanmasının təmin olunması, məlumatlarda səhvlərin və təhriflərin aşkarlanması, aradan qaldırılması və qarşısının alınması, eləcə də dəqiq maliyyə (mühasibat) hesabatlarının vaxtında hazırlanması məqsədi ilə audit aparılan şəxsin rəhbərliyi tərəfindən istifadə olunan təşkilati tədbirlərin, metodika və prosedurların məcmusu olaraq başa düşülür.

Xüsusilə, bazar iqtisadiyyatı şəraiti elə bir audit sisteminin tətbiqini və təşkilini tələb edir ki, bu sistem iqtisadi inkişafın perspektivlərini aşkarlamağa yönəlsin. Maliyyə mühitinin şəffaflığının artırılmasında audit sisteminin inkişafı bilavasitə iqtisadiyyat və cəmiyyətin inkişafı üçün zəruridir. Biznes subyektlərinin və kiçik və orta sahibkarların da auditor xidmətləri haqqında geniş məlumatlı olması və bu xidmətdən istifadəsi auditin inkişafında vacib amildir. Xüsusilə, həmin subyektlərin hesabatları üzrə auditor rəyinin cəmiyyətə çatdırılması və onların layihələrinə auditor rəyinin verilməsi cəmiyyətdə iqtisadi şəffaflığa təkan verər.

Bu baxımdan audit müəssisə və təşkilatın yalnız maliyyə sənədlərinin yoxlanması işində deyil, həmçinin mövcud vəziyyətin təhlilinə əsaslanaraq nəticələri ümumiləşdirməli, perspektiv inkişaf üçün səmərəli maliyyə proqnozları və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə yeni modellərin hazırlanması və tətbiqi üçün real təkliflər verməlidir.

Auditor xidməti iqtisadiyyatda şəffaflığın, maliyyə hesabatlılığının təmin edilməsi baxımından ən əhəmiyyətli fəaliyyət növlərindən biridir. Bu baxımdan audit yoxlamaları təsərrüfat müəssisələrinin, biznes və sahibkarlıq subyektlərinin daha şəffaf fəaliyyət göstərməsinə təsir etməklə onların öz fəaliyyətlərində beynəlxalq maliyyə standartlarını tətbiq etməsinə yardım etməli, maliyyə risklərinin idarə olunmasında, düzgün risk siyasətinin həyata keçirilməsində vasitəçi olmalıdır.

Auditor fəaliyyəti biznes subyektlərinin və ya sahibkarların xərclərinin optimallaşdırılmasına, idarəetmənin daha səmərəli təşkilinə yardım etməklə yanaşı, həm də korrupsiyaya qarşı mübarizəyə, çirkli pulların yuyulmasının qarşısının alınmasına da öz müsbət təsirini göstərməlidir.

Daxili nəzarət sistemlərinin elementləri

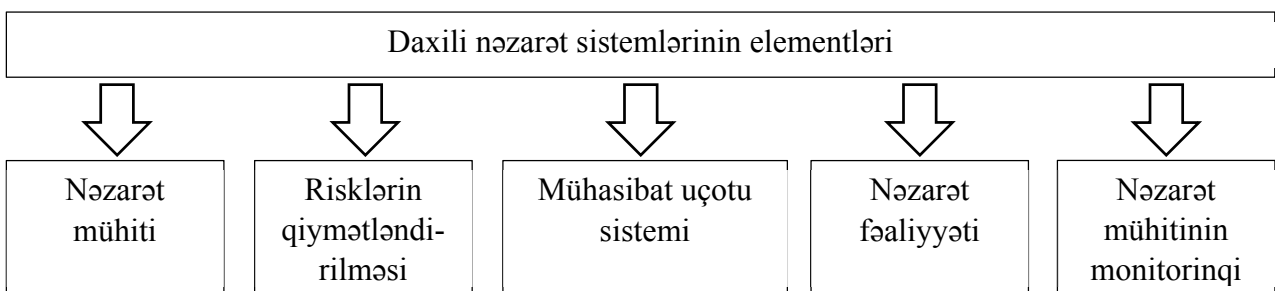
Daxili nəzarət sistemi risklərin idarə olunması sistemi ilə sıx əlaqəlidir. Çünki hər iki sistem daima məlumat mübadiləsi aparmaqla nəzarət mühitinin təkmilləşdirilməsi üzrə əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Yeni askar edilmiş risklər barədə məlumat daxili nəzarət sistemi üçün bu sahədə nəzarətin gücləndirilməsinə dair potensial tələbatın olması haqqında signaldır, nəzarət prosedurlarının qeyri-səmərəliliyi isə risklərin idarə olunması sistemi üçün potensial risk zonasının indikatorudur. [4]

Daxili nəzarət sistemlərində, təsərrüfat əməliyyatlar uçotuna qarşılıqlı daxili nəzarətlə əlaqədar olan işçi əməliyyatlar tətbiq olunaraq həyata keçirilir. Səmərəli daxili nəzarət sistemləri təsərrüfat əməliyyatlarının fasiləsiz və səhvsiz qaydada əks etdirilməsini təmin edir, təşkilatın əmlakının itirilməsinin və talan olunmasının qarşısını alır. Daxili nəzarət sistemləri bilavasitə mühasibat uçotu sisteminə aid olan məsələlərin həllinə yox, zəruri nəzarət mühitinin yaradılmasına xidmət edir.

Daxili nəzarətin təşkili və aparılması prosedurlarını tənzimləyən qaydaya görə, daxili nəzarətin tətbiqinə yönəldilən xərclər, nəzarətin zəifliyi üzündən həmin dövrdə gözlənilən itkilərin həcmindən artıq olmamalıdır.

Daxili nəzarət sistemlərinin təhlili göstərir ki, təşkilatın həcmi xüsusən böyük əhəmiyyət daşıyır. Kiçik təşkilatda öhdəliklərin paylaşdırılması prinsipinə riayət olunması böyük çətinliklər yaradır və ştata auditorun daxil edilməsi məqsədəuyğun hesab edilmir və buna görə də kiçik müəssisələrdə nəzarət riskinin səviyyəsi kifayət qədər yüksək olur. Böyük təşkilatların yoxlanılması zamanı daxili nəzarət sistemlərinin bütün tərkib hissələrinin öyrənilməsi mütləqdir, çünki əməliyyatların testdən keçirilməsi imkanları onların iri həcmi ilə məhdudlaşır, daxili nəzarət sistemləri isə kifayət qədər inkişaf edir. Bu isə nəzarət riskini aşağı salmağa və beləliklə də audit xərclərini azaltmağa kömək edir. [6]

Auditor yoxlaması zamanı auditor daxili nəzarət sistemlərinin bir neçə əsas elementlərini qiymətləndirməlidir ki, bu da aşağıdakı sxemdə öz əksini tapır: [5]

Sxem 1.1 Daxili nəzarət sistemlərinin elementləri.

Daxili nəzarət sisteminin tətbiqi maliyyə məlumatlarının etibarlılığını təmin etmək, eləcə də, səhv qərarların riskini azaldır. Daxili nəzarət sisteminə ən əhəmiyyətli risklərinin identifikasiyası, tənzimləmə prosedurlarının inkişafı və islahedici tədbirlər daxildir.

Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri

Göründüyü kimi daxili auditin təşkilatın dayanıqlılığının təmin olunmasında, idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması, rəhbərliyə düzgün və vaxtında məlumat verilməsi, iqtisadi proseslərin

düzgün qurulmasında və müvafiq idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində mühüm rolu var. Bu baxımdan daxili auditin öz rolunu lazımi səviyyədə yerinə yetirməsi üçün daxili auditin qanunvericilik bazası mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməlidir.

Ölkədə islahatların dərinləşməsi ilə əlaqədar müəyyən edilmiş tədbirlər kompleksində şəffaflığın artırılması, dövlətin vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması, artıq xərclərə yol verilməməsi kimi məsələlər aktualıq kəsb edir. Lakin bəzi dövlət müəssisələrində illik təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təftişi ilə əlaqədar onların fəaliyyətində ciddi çatışmazlıqların əmələ gəlməsi məlum məsələlərdəndir. Araşdırmalar göstərir ki, əsaslı xərclər üzrə audit yoxlamalarında nöqsanlar hələ də çoxluq təşkil edir. Ona görə də bu təşkilatlarda profilaktik işlər daha səmərəli aparılmalıdır. Uçotun düzgün təşkili, ikili uçotun ləğv edilməsi, əmək müqavilələrinin bağlanması, xərclərin təyinatı üzrə məsələlərə diqqət artırılmalıdır.

Artıq bu gün büdcə vəsaitlərindən istifadəyə nəzarət sistemi xeyli genişlənməmişdir. Dövlət büdcəsinin bu göstəricilər əsasında aparılması onun perspektivdə tərtibinin təkmilləşməsi, maliyyə nəzarətinin güclənməsi üçün böyük imkanlar açır. Bir tərəfdən büdcə sisteminin təkmilləşməsi, orta müddətli büdcə tərtibinə keçilməsi, iqtisadi, sosial inkişaf proqnozlarının reallığının artırılması, vergi sistemində şəffaflığa, vergi yükünün optimal səviyyədə azaldılmasına, vergi mədəniyyətinin yüksəlməsinə xidmət edən dəyişikliklərin davam etdirilməsi, digər tərəfdən Hesablama Palatasının fəaliyyətində baş verən müsbət meyillərin güclənməsi, vətəndaş cəmiyyətinin qurulması prosesində büdcə təsnifatının sadələşdirilməsi, ictimaiyyətin daha geniş şəkildə məlumatlandırılması maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə, korrupsiya risklərinin azalmasına əməli kömək edə bilər.

Hazırkı şəraitdə büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsi sahəsində fiskal intizamın təmin edilməsinə, vəsaitlərin düzgün bölüşdürülməsinə və xərclərin səmərəliliyinin artırılmasına xüsusi diqqət göstərilməsi vacibdir. Bununla bağlı neft və qaz gəlirlərindən istifadə mexanizmi təkmilləşdirilməli, karbohidrogenlərin satışından əldə edilən gəlirlərin tədricən həmin vəsaitlərin investisiya olunmasından qazanılan gəlirlə əvəzlənməsi strategiyası və bu sahədə hazırda aparılan işlər növbəti illərdə də intensivləşdirilməlidir.

Həmçinin, dövlət büdcəsinin və sosial müdafiə fondunun vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsinin düzgünlüyünün monitorinqinə müstəqil auditorların cəlb edilməsi işinin sürətləndirilməsi də əhəmiyyətlidir.

Ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafı biznes subyektlərinin sayının çoxalmasını, sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədyönlü şəkildə genişləndirilməsini və bu sahədə bazar iqtisadiyyatına uyğun idarəetmə mexanizmləri sisteminin təkmilləşdirilməsində qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi məsələsinin yeni əsaslar üzrə qurulmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir. Bununla əlaqədar idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsində əsas amil olaraq qiymətləndirilməlidir:

- müəssisə və təşkilatlarda maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsində;
- gəlirlərin artırılması və xərclərin səmərəli istifadəsində;
- inhisarçılıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və haqsız rəqabət hallarının qarşısının alınmasında;
- korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində;
- təsərrüfat subyektlərində maliyyə şəffaflığının artırılmasında;
- dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar fondlara vergi və ayırmaların düzgün hesablanması.

Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizədə maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması dövlət və özəl sektor münasibətlərinin daha da təkmil olmasını zəruri edir. Dövlətin maliyyə resurslarına nəzarətin təşkilində həm də qeyri-dövlət strukturları, qeyri-hökumət təşkilatlarının cəlb edilməsi vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında önəmlidir. Bu strateji xətt artıq bizim ölkədə reallaşır və onun perspektivi çox böyükdür. Respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafında əldə etdiyi uğurlar onu deməyə əsas verir ki, bu nailiyyətlərin əldə edilməsində şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizəyə kömək edən sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi xeyli dərəcədə

müsbət təsir göstərir.

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin güclənməsi, texnoloji dəyişikliklərə, iqtisadi informasiyanın avtomatlaşdırılmasına uyğun inkişaf etməsi və müasir idarəetmə mexanizmlərinin formalaşması, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası Azərbaycanda sivil idarəetmə-nəzarət formalarının təşəkkül tapmasını zəruri edir.

Aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, idarəetmədə qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi, dünya təcrübəsindən istifadə etməklə yeni bilik və texnologiyaların istifadəsi, mə-nimsənilməsi və yayılması prosesinin sürətləndirilməsi aktuallıq kəsb edir. Məsələn, inkişaf etmiş xarici ölkələrdə dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi məqsədilə ayrılmış vəsaitin müəyyən hissəsi nəzarət tədbirlərinin icra olunmasına xərclənir. Respublikamızda da idarə, müəssisə və təşkilatlarda təsərrüfat əməliyyatlarının qanunvericilik tələblərinə uyğun olmasını, onların şəffaflığını və dəqiqliyini təmin edən müstəqil nəzarət forması vacib şərtidir.

Təcrübə göstərir ki, şəffaflığın təmini korrupsiyaya qarşı mübarizədə nəzarət orqanlarının işini asanlaşdıran amildir. Dövlət gəlirləri və xərcləri üzərində ictimai nəzarətin gücləndirilməsi dövlət orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə və ictimai müzakirəsinə şərait yaradır, dövlət qurumlarına etimadı gücləndirir, onların məsuliyyətini artırır və nəticədə şəffaflığın artırılmasına zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Novruzov, V., Qənizadə, R., Nəsibova, L., Əliyev, M. Daxili audit. Tədris-praktika vəsaiti, “Nağıl Evi”, 2002.
2. Соколов, Б.Н., Рукин, В.В. Системы внутреннего контроля (организация, методики, практика), Издательство “Экономика”, 2007, 442 с.
3. Мишучкова, Ю.Г. Организация системы внутреннего контроля, // “Аудитор”, научно - практический журнал, Москва, 2012 №8.
4. Hacıyev, R., Quliyev, C. Daxili auditin səmərəliliyinə nail olunması yolları, // Daxili audit: reallıqlar və perspektivlər, Beynəlxalq konfransın materialları, Bakı: “Nağıl Evi”, 2012, 90 s.
5. Qasimov, S. ARDNŞ-də şəffaflıq və onun artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarının rolu, // Şəffaflığın artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatları və audit standartlarının tətbiqi problemləri, Mühəsiblərin və auditorların III Avrasiya Forumunun materialları, Bakı 2012, 195 s.
6. Namazova, C.B. Audit. Dərslik. Bakı 2012, 292 s.

Нурия Закир кызы Новрузова
Азербайджанский Университет Кооперации докторант
e-mail: nnovruz@hotmail.com
тел: 0502212787

Роль внутреннего контроля в повышении эффективности и прозрачности предприятий

Резюме

Цели и задачи исследования - изучить роль механизмов финансового управления, аудита, внутреннего контроля, применения передовых технологий в бизнесе в наше время и определить их влияние на эффективность бизнеса.

Методология исследования - применение внутреннего контроля на основе систематического и комплексного анализа, методологических подходов к изучению проблем в этой области и изучению мирового опыта, состоит из научных положений в исследованиях экономистов различных специальностей.

Важность исследования - предложения и рекомендации, сделанные в ходе исследования, могут помочь повысить эффективность предприятий и организаций в Азербайджанской Республике, устранить коррупцию, повысить прозрачность.

Результаты исследования - в результате исследования важно применять механизмы финансового менеджмента для повышения эффективности предприятий и организаций, и в этой связи особое внимание следует уделить международным стандартам, профессионализму и профессионализму.

Оригинальность и научная новизна исследования: В ходе исследования были выдвинуты актуальные предложения по вопросам защиты рисков за счет применения механизмов финансового менеджмента, преимуществ современных технологий в менеджменте, современного уровня, преимуществ зарубежного опыта и перспектив развития механизмы финансового управления.

Ключевые слова: *внутренний контроль, внутренний аудит, контрольная среда, аудиторская организация.*

Nuriyya Zakir Novruzova

Dissertant of Azerbaijan Cooperation University

e-mail: nnovruz@hotmail.com

Tel: 0502212787

The role of internal control in increasing the efficiency and transparency of enterprises

Summary

Objectives and tasks of the research - the purpose of the study is to study the mechanisms of financial management, auditing, internal control in modern business. , to study the role of the application of advanced technologies and to determine their impact on business efficiency.

Methodology of research - the application of internal control on the basis of systematic and complex analysis, methodological approaches to the study of problems in this area and the study of world experience, consists of scientific provisions given in the research of various economists.

Importance of research application - the proposals and recommendations made during the research can help increase the efficiency of enterprises and organizations in the Republic of Azerbaijan, eliminate corruption and increase transparency.

The results of the study - as a result of the research, it is important to apply financial management mechanisms to increase the efficiency of enterprises and organizations, and in this regard, special attention should be paid to international standards, professionalism and professionalism.

Originality and scientific novelty of the research: Risk protection issues with the application of financial management mechanisms in the research, modern management Advantages of the application of technology, modern level, advantages of foreign experience and Relevant proposals were made on the development perspectives of the project management mechanisms.

Key words: *internal control, internal audit, control environment, audit organization.*